

Филозофски факултет, Нови Сад
Одсек за српску књижевност
Српски класицизам и предромантизам

Павла Смиљанић СК 33/10

**Фигура мајке у епском песништву српског
предроматизма**

(В. Ракић, К. Маринковић, М. Видаковић)

Професор:

Сава Дамјанов

Радослав Ераковић

Нови Сад, 2013

“Жена стоји, као капија, на излазу, као и на улазу овог света”¹

Много пре Андрића, нашег нобеловца, запевао је, могу слободно да кажем, химну жени Захарија Орфелин у свом “Сонету жени” – првом сонету код нас.

У стилској формацији европског сентиментализма „Морално осећање управљало је човеком путем врлине и порока, добра и зла. Носиоци овог правца били су грађани, делом племство, а централно место нађено је у жени као носиоцу фамилијарне приватне сфере, где је најпре било дозвољено испољавање интимног.”²

„Поетичке особине сентиментализма настављају да живе у предроманизму, уз изразитији уплив стила усмене народне књижевности.”³ Управо из наведених цитата и ставова везаних за сентиментализам односно предромантизам, проистиче главни задатак овог рада, анализа фигуре жене односно мајке у епском песништву, тачније у стихованом житију „Житије светаго и праведнаго Алексија човека Божија” Викентија Ракића, као и у спевовима „Плач Рахили” Константина Маринковића и „Путешствије у Јерусалим” Милована Видаковића.

Жена, биће по дефиницији дијаметрално у многоме различита од мушкарца, биће нежнијег пола, љупко, дражесног осмеха па и када ради у пољу, фабрици, или на челу корпорације. Жене су од вајкада, од прапочетка, па до тренутка када су се избориле за делимичну равноправност са мушкарцима, до данашњих дана, осећале исконску потребу за рађањем. Желе да се окушају, у највећој улози, како тврде многи, у животу сваке жене – у улози мајке. Тиме продужавају врсту и дају свој допринос трајању овог света.

Зар то није величанствено?

Важност те мисије су изгледа осећале целим својим бићем, и Рахила, и Аглаида, као и највеличанственија од свих мајки икада, и у векове векова девица а мајка Богородица Марија из Путешствија у Јерусалим М. Видаковића.

„Основни разлог услед којег смо се одлучили да друга етапа истраживања буде посвећена анализи статуса женских ликова, проистекла је из прелиминарне претпоставке да управо поступак (психолошки) уверљивог профилисања главних јунакиња може бити означен као кључно одступање примарног текста у односу на библијски предложак. Мада иницијални увид у фабулативно-сужејну структуру дела веома јасно указује на присуство низа актера чији је узвишени канонски (Богородица Марија).”⁴

Почнимо од лика Аглаиде, Јефимијанове супруге, из дела “Житије светаго и праведнаго Алексија Чековека Божија” Викентија Ракића. Као што сам већ навела у раду, мајчинство је врло

¹ Андрић, Иво (2003). „Мала ризница мудрости”. Приредила Татјана Станчев. Београд, 69.

² Стефановић Д. Мирјана(2009). „Лексикон српског просветитељства”. Нови Сад, 205.

³ Исто, 206.

⁴ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 125.

важна мисија за скоро сваку жену, јер се жена тад осећа оствареном. Тако је Аглаида, удата за доброг човека, живећи у раскошном дому, ипак поред свих земаљских уживања, осећала болну потребу да роди. Нажалост, беше нероткиња.

„Наиме, веома је тешко игнорисати резултате пажљивог ишчитавања прве сцене, а који упућује на закључак да је аутор посебну пажњу посветио креирању адекватних емоционалних реакција (психолошки уверљив опис Аглаидине туге), проузрокованих уверењем да потпуни склад у породици богобојажљивог римског патриција, без обзира на велико богатство и угледан друштвени статус, може бити достигнут само рођењем детета.”⁵

Ипак, с обзиром да су Аглаида и њен муж Јефимијан били врло побожни и богобојажљиви људи – Бог им се смилује и подари им мушко дете – наследника Алексија, како су они веровали, ни не слутећи даљи расплет догађаја. Алексиј је био дете жељно знања, брзо је научио да чита и пише, године брзо прођоше и он стаса за женидбу. Родитељи дадоше све од себе да нађу девојку достојну и по врлинама приближну њиховом обожаваном јединцу, и кад је напoкон нађоше, начинише велико весеље, тј. свадбу. Таман кад су мислили да су наdomак остварења животног сна, авај настаде несрећа по њих огромна. Нестаде њихово чедо, нестаде њихов јединац, нестаде њихов наследник. Он је отишао у Ефес, у Месопотамији, да живи као просјак, трудећи се да спозна искрену и пречисту љубав према Богу, знао је да је жртва једино средство које води ка узвишеном идеалу, који је осветљавао његов пут још од ране младости, беше предодређен за то. Мајка Аглаида ујутру кад је затекла у ложници невесту где плаче за мужем који је отишао, сломљена од бола и услед ужасног шока да јој син више није у родној кући, пада у велику жалост. Следе стихови који дају „опис велике жалости због (енигматичног) губитка сина”⁶:

“Мати му се затвори у собу
да проводи онде своју жалбу.
Нећу, рече, изићи одавде,
већ јадаћу овде моје јаде,
док не чујем за мог сладког сина,
и његова сладкога имена.”⁷

За тих дугих, предугих седамнаест година, Алексеј је у Ефесу примао милостињу, и почео чинити разна чуда те се прочуо као чудотворац. Он није желео да постане познат, тежио је потпуном миру и исихастији. Како би се склонио од света, кренуо је у Киликију, али игром судбине галија дође до Рима, Алексиј дође својој кући. Наишао је на свога родитеља који га није препознао, иако нам на први поглед то изгледа непојмљиво, то можемо разумети тако што се Алексијев изглед променио много за седамнаест година, а и просјачке хаљине су учиниле своје. Родитељ га прими у дом, који је заправо и био његов родни дом. Он се у малој собици непрестано подвизао стојећи на молитви целе ноћи, постећи на сувом хлебу и води – на великим мукама је био. Аглаидин син, Алексије, желео је да у болу проживи овај живот, мада морам да приметим, колико год то било узвишено, урадио је то на рачун мајке и супруге. Сливовито речено, њих две су

⁵ Исто, 56.

⁶ Исто, 58.

⁷ Ракић, Викентије (1798). „Житије светаго и праведнаго Алексија човека божија”. Будим, 8-9.

му представљале лествице за успињање до свог небеског циља, он је то свесно радио, он се одриче и гледа чега се ради узвишених циљева одриче, али њих две су апсолутне жртве у апсолутном незнању, о чему сведоче стихови:

“Матер своју он гледи на пенџер,
и невесту с матером такођер,
гди кукају, кано кукавице,
привијају, кано ластавице”⁸

Када је Алексиј осетио да му се ближи крај овоземаљског, трошног живота, он пре пресељења у вечност написа поруку родитељима у којој обелодањује све. Алексеј беше свестан боли коју им је нанео и одлучи да тражи опрост:

“И обзнани своме родитељу,
и на концу испуни му жељу
и от њега иште опроштење,
за његово мало погрешење”⁹

Алексиј умре, засија му лице попут светачког, што је на крају заиста и постао, сазнаде Јефимијан из опроштајног писма целу истину о његовом јединцу. Од бола себи раздера хаљине, говорећи:

“Слатки сине! Што си учинио
те си моје срдце расцепио.”
“Шта знам, сада ја чадо почети,
плакати или се веселити”
“Двоје ми се сада догодило,
горка жалост и тужно весеље”
“Сад те нађо(х), сад те и изгуби(х),
жалост ми се овде усугуби”¹⁰

Ови стихови прожети су болом, и очајањем људске личности, једног унесрећеног оца, али пажљивим промишљањем можемо уочити и знаке прекора, јер ипак је у патријархалном свету, па и данас отац тај који је строжији у односу на мајку која безусловно воли и прашта све и увек. Та теза се показала исправном и на Аглаидином примеру:

“Кад је чула жалостница мајка,
да је нашла свог рођеног сина,
Она трчи у собу без душе,
сина свога из далека зваше:
Сине Милиј! Алексије чадо!
Какво данас мајку снађе чудо?

⁸ Ракић, Викентије (1798). „Житије светог и праведнаго Алексија човека божија”. Будим, 12.

⁹ Исто, 13.

¹⁰ Исто, 15-16.

От народа не може да дође,
пак народу говорити пође:
О народе браћо моја драга!
отступите ви от мога блага,
Да га види мајка кукавица,
слатко чадо јадна несретница.
К њему иде власи своје терза,
перси бије, к сину иде брзо.
Када дође, на перси му пада,
милиј Боже големога јада”¹¹

Поред тога што имамо формулативну слику чупања косе са главе и ударање у прса услед превеликог бола – што је опште место – топос народне књижевности, видимо да нема ни најтањих нити прекора и ето доказа који проистиче из прелиминарне тезе да је отац строжији од мајке и да мајка безусловно воли. Док отац Јефимијан помало прекорева сина и чуди се његовом поступку, мајка Аглаида само жели да га види, он је њено највеће благо.

“О народе, браћо моја драга!
отступите ви от мога блага”¹²

Иако је имућна жена, она једино цени праве духовне вредности. Њој су осећања и љубав према детету, као и култ породице све у животу, и цео њен микрокосмос огледа се у томе што је опет и те како карактеристично за сензитивитет ове епохе. Као да је аутор овог дела, Викентије Ракић, ако не експлицитно, а онда бар имплицитно хтео да нам каже да без жене, њене утробе, срца, боли нема ничега, она као *axis mundi* спаја све сегменте људског живота.

Друга фигура мајке коју ћу покушати да осветлим је Рахила из дела “Плач Рахили или избијеније младенцев, повеленије Ирода цара јудејскога” Константина Маринковића. Изворно библијска прича о несрећној мајци Рахили је опште позната, стога знамо шта је овом аутору послужило као инспирација. Наравно, аутор је унео своје иновације које се највише огледају у „Рахилин статус у новозаветном предлошку је апсолутно диспропорционалан ауторовом напору, уложеном приликом креирања поступака и реакција, које на аутентичан начин одражавају душевно стање трагичне јунакиње”¹³. Трагедија ове приче се огледа у ужасно суровој наредби јудејског цара Ирода да се побију сва деца у Витлејему како би се цар превентивно заштитио од губитка престола од стране малог Исуса, Божјег сина, који је тада био рођен. Објављен је проглас да сутра ујутру све мајке донесу децу на трг, па ће сазнати шта их чека. То се наравно односило и на несретну Рахилу, незаштићену жену са петоро деце (наводим то незаштићену јер се нигде њен муж експлицитно не спомиње, мада све и да га је имала, то је не би ослободило овог стравичног “закона царског”). Рахила се као и свака рањена мајка, а пре тога и жена, окренула оном женском, помало ирационалном, мистичном као неком шестом чулу, не би ли проникла у предстојећи

¹¹ Исто, 16-17.

¹² Исто, 16.

¹³ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 126.

догађај.

“Услед чињенице да жалостна мати не спада, попут Марије и Јосифа, у ред Божијих изабраника, благовремено упозорених на Иродов демонски план, Рахила остаје будна током целе ноћи у очевидно неуспелом покушају да сама проникне у незанаљиву будућност.”¹⁴

Иначе, сан и ноћ проведени у будном стању карактеристични су за сензибилитет епохе.

“Сан и ноћ су велика и честа тема српских предромантичара. Несвесни део човековог бића, тајанствене, уму недокучиве области живота...”¹⁵

Стихови којима је исказан Рахилин монолог:

“Жалостно ме обузело стање,
из свег срдца горко уздицање
тела мога јестество чувствијет
силу неку, на добро не слутит”¹⁶

„Наиме, Рахилин монолог је у потпуности прожет осећањем тескобе и страха од могућих последица догађаја чије ирационално чудовишне обресе, у тренутку када се припрема да одведе децу на унапред припремљену катилску позорницу, само интуитивно наслуђује. Ипак минуциозна реконструкција њеног душевног стања може бити сагледана из много шире истраживачке перспективе. Да будемо прецизни, поступак иновативне карактеризације лика брижне мајке – без обзира што је инспирисан несумњиво епизодном фигуром из новозаветне традиције – може бити перципиран као потврда тезе о маргинализацији (позитивних и негативних) јунака чија је функција у структури дела априорно дефинисана њиховим хијерархијским статусом на Небу или у Подземљу.”¹⁷ Мада у наставку свог монолога, Рахила каже:

“Меч твој да ме сад убијет
сини моји, прељубезна јуност,
нека носе вечну в срдце жалост
за љубезном и предрагом мајком”¹⁸

Она помишља и на најгоре, али исто тако у неком кутку своје свести ствара себи помен, она је потпуно спремна да жртвује свој живот зарад живота своје деце али она ипак тражи неки узвишени смисао своје смрти. Човек тежи ка тражењу смисла у свему, и воли смисао чак и кад умире. Рахилу све више обузимају црне мисли, она нема простор маневрисања, потпуно је смрвљена у свету где влада принцип јачега, принцип власти, мушки принцип. „Рахила заиста делује као беспомоћни људски статиста у великом обрачуна два космичка принципа, попут вољом

¹⁴ Исто

¹⁵ Павић, Милорад (1991). „Историја српске књижевности – Предромантизам”, Београд, Научна књига, 64.

¹⁶ Маринковић, Константин (1856). „Плач Рахили или избијеније мланедцев на повеленије Ирода цара јудејскога”, Будим, 33.

¹⁷ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 126-127.

¹⁸ Маринковић, Константин (1856). „Плач Рахили или избијеније мланедцев на повеленије Ирода цара јудејскога”, Будим, 33.

богова усмеравањих људских индивидуа из Хомерових епова. Међутим, потенцијална класификација јунака, на основу психолошке уверљивости одређених поступака и реакција, односно истраживање трагова интроспективног сагледавања сопствене (трагичне) судбине, неминовно доводи до закључка да је *љубезна и предрага мајка* заиста један од кључних актера поетско-епског остварења Константина Маринковића.”¹⁹ Рахила се борила са Иродовим војницима нудећи им свој живот и молећи их за милост,

“Жалостница, што сам дочекала
какве ли сам ноћас сне снивала,
сердце моје пре ће умрети
нег' што ће ми дечицу поклати,
немој брате! ако Творца знадеш,
немој најпре њих ти да убијеш
убиј мене, а децу остави”²⁰

Поред упечатљивог братимљења душманина у невољи карактеристичног за народну књижевност морам да приметим да је Рахила с почетка молила за двоје деце, јер се на најмање двоје деце односио овај царски закон, а на крају јој је немилосрдни војник убио свих петоро деце. Њени напори беху неуспешни, њена деца су била убијена. Ако је за икакву утеху, и помало задовољење правде, Иродови војници су убили и његовог малог сина Александра – бебу у колевци. У том контексту се спомиње Иродова супруга Дорида. Лик царице уопште није толико битан, није од пресудне важности по ово дело. Чини се да га је аутор К. Маринковић врло вешто обликовао и искомпоновао како би га сучелио са Рахилиним ликом, патњом и судбином, те како би Рахилу учинио још узвишенијом и величанственијом. Царица Дорида након што је сазнала за смрт сина, сву своју енергију преусмерава на клетве, она плаче и баца клетве на Ирода, стихови:

“Ој Ироде просто ти не било!”²¹

Док Рахила након трагедије која ју је задесила, уопште не куне, нити тражи кривца да се свети, она је одвећ преплављена својом тугом и узвишеним болом, она је сва сачињена од осећања, она воли искреном љубављу, и жали искреном тугом. Тежина бола јој не дозвољава да размишља о клетвама. Њена трагедија сувише је узвишена. „Наиме, уместо дубоко интимног опроштаја неутешне мајке са сином и (очекиваног) описа *чувствителног* туговања, Доридин исказ је у великој мери заснован на систематичном проклињању супруга, његових убица и целокупне (крајње) дисфункционалне царске фамилије. На крају, посматрано из перспективе првих генерација потенцијалних читалаца, приповест о злосрећној царици је заиста тешко могла изазвати идентичан ефекат као Рахилина судбина. Разлог је веома једноставан, поистовећивање са Доридином патњом је отежано чињеницом да она као припадница владарске куће није потпуно недужни сведок

¹⁹ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 127.

²⁰ Маринковић, Константин (1856). „Плач Рахили или избијеније мланедцев на повеленије Ирода цара јудејскога”, Будим, 51.

²¹ Исто, 60.

злочина у Витлејему.”²²

Последња Фигура мајке која ће бити подвргнута анализи је Богородица Марија, мајка Исуса Христа. Изузетно је занимљиво бавити се њоме као припадником небеске хијерархије, а са друге стране, њоме као мајком која стрепи над животом и срећом свога сина. У делу “Путешествије у Јерусалим” М. Видаковића приказан је одлазак Марије и Јосифа, њеног чувара на земљи, и малог Исуса, као и многобројних тетака, рођака и пријатеља у Јерусалим. Приказано је врло хармонично путовање, уз шалу и смех, сви су били веома срећни и задовољни, свачије срце је било испуњено топлином због помисли да су тако сложна и срећна породица. Управо је култ породице једна од одлика сензибилитета епохе. Пријатељи су посећивали родбину, редом да искористе прилику кад су већ у Јерусалиму. Исус је био врло промућуран младић дванаестогодишњак, врло паметан и начитан, и у свакој његовој речи осећало се да је посебан, а лепо насмејано лице исијаваше небеском светлошћу. Увек је био врло пријатан, позитивног расположења и стога су се сви отимали за његово друштво, како његови вршњаци, тако и старији чланови породице. Сви су молили Марију да га пусти да борави код њих неко време. Тако је измолила Исусово друштво једна од многобројних тетака. Невоља настаје кад дође један од Исусових другова, Натан, и каже да Исус није ни са њима ни код тетке. Отуд је и у нашем народу због исконског страха мајке за дете настала народна изрека „Не дај Боже да ти је оно што ти мајка мисли” тако и у овом делу Марија је одмах помислила на најгоре и одмах се успаничила.

“Преовлада матер чувство,
изнемогне са ногу,
узеше је испод руке”²³

“Водите ме”, рекне тетке мојој Јелисавети
“Јао Исусе, сине слатки,
хоћу ли те видети.
Јао ноћ се приближава
а тебе нам нема
жалост моју умножава
и тугу без сина.
Како ћу је и провести, слатки сине, без тебе
Како л' моју тугу снести,
мило моје дете.”²⁴

Кроз већи део овог дела М. Видаковића пратимо психичка стања Богородице Марије из Назарета. „Лик мајке је кључни актер поетско-епског остварења Милована Видаковића.”²⁵ „Морамо нагласити да је Маријин лик у делу *Путешествије у Јерусалим*, прошао кроз низ трансформација које потврђују готово сублимирани утицај предромантичког култа породице на

²² Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 130-131.

²³ Видаковић, Милован (2011). „Путешествије у Јерусалим”, Приредио Радослав Ераковић. Нови Сад, 252.

²⁴ Исто, 253.

²⁵ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 107.

поступак уверљивог психолошког профилисања главне јунакиње.”²⁶ Тетка је теши:

“Та не бој се мила кћери,
наћи ће се дете.”²⁷

Али Марија је потпуно обузета тугом и страхом.

“Ал' је срце материно
тешко утешити
и тешко је на љубљено
чедо заборавити!”²⁸

„Сцена заснована на опису потпуно људске и дубоко емотивне Маријине реакције.”²⁹ Стигле су вести о Исусу преко Натана и његовог деде са којим су били пријатељи. Кажу да је Исус виђен у цркви, где прича са архијерејима. Јосиф одмах оде тамо, али га не нађе, по свему судећи су се мимоишли.

“Ово матер сад наново
у жалост погрузи
и срце јој тако силно
с овим сад порази
да целу ноћ не осуши
лица свог од суза.
Нит'се може да утеши
и зора се указа.
“Јао сине”, вапијаше,
“чедо моје мило,
Јо Исусе, Сунце наше
које си нас грејало!”
Како ће ти сад до ноћи
мајка сносит рану
Куд се деде, куд ишчезну
мила моја зенице?
Заборави на љубазну
нежност своје мамице”³⁰

У следећем наврату Марија се чуди шта се то уопште десило и из ког разлога је он отишао.

“Је л' те мајка увредила,
Анђеле мој мили?”

²⁶ Исто.

²⁷ Видаковић, Милован (2011). „Путешествије у Јерусалим”, Приредио Радослав Ераковић. Нови Сад, 253.

²⁸ Исто.

²⁹ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 108.

³⁰ Видаковић, Милован (2011). „Путешествије у Јерусалим”, Приредио Радослав Ераковић. Нови Сад, 256.

је л' те у чем расрдила
сине мој љубазни?”³¹

У њој су помешана сва осећања, од страха, стрепње, бриге, до бола и туге.

„Дело Милована Видаковића би могло бити перципирано као *чувствителна* приповест о стрепњи и очајању младе жене из Назарета, чије се дете изгубило током посете рођацима у Јерусалиму.”³² Такође је потпуно људски облик понашања то што Марија у тренутку очајања, криви себе за овај немио догађај, као и свака патријархална жена, брине шта ће јој рећи на то породица и околина кад чују да јој се син Исус изгубио.

“А, шта ће ми и сродници
отсад за то рећи?
Да га није јадна мајка
умела чувати”³³

„Детаљна анализа широког спектра емоционалних реакција одређених јунакиња (проузрокованих догађајима који угрожавају егзистенцију њихових породица), указује на трагове модерног песничког израза.”³⁴

Срећом, на крају су нашли Исуса, Маријиној срећи тада не беше краја.

“Мати му вазопи,
и с отим га загрлиши,
у чувству се изгуби.”³⁵

Исус јој се извињава, и говори јој да је послао гласнике да јаве где је он, али да они то нису учинили. У том тренутку за Марију није било места прекору, нити било ком другом осећању осим љубави и тоpline загрљаја њеног вољеног сина Исуса. Поред тога што је Богородица припадница небеске хијерархије, овде сам покушала да дам анализу њеног лика и реакција, стога ако направимо кратак осврт на све претходно изречено о овом делу, са правом можемо да закључимо: „Богородица је представљена искључиво као брижна мајка која, попут сваког другог родитеља, стрепи и очајава због нестанка детета.”³⁶

За крај, ако сагледамо компаративне анализе фигура ових трију јунакиња, могу да закључим – колико год су судбине ових трију жена другачије, као и статуси, животни, друштвени, спаја их једна велика ствар, а то је да све три безусловно воле своју децу и да су потпуно предане тој љубави и осећању мајчинства.

³¹ Исто.

³² Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 107.

³³ Видаковић, Милован (2011). „Путешествије у Јерусалим”, Приредио Радослав Ераковић. Нови Сад, 258.

³⁴ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 281.

³⁵ Видаковић, Милован (2011). „Путешествије у Јерусалим”, Приредио Радослав Ераковић. Нови Сад, 260.

³⁶ Ераковић, Радослав (2008). „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад: Матица српска, 280.

Литература

1. Ракић, Викентије (1798). „Житије светого и праведнаго Алексија човека божија”. Будим
2. Маринковић, Константин (1856). „Плач Рахили или избијеније мланедцев на повеленије Ирода цара јудејскаго”, Будим
3. Видаковић, Милован (2011). „Путешествије у Јерусалим”, Приредио Радослав Ераковић. Нови Сад
4. Ераковић, Радослав (2008) „Религиозни еп српског предромантизма”. Нови Сад, Матица српска,
5. Стефановић Д. Мирјана(2009). „Лексикон српског просветитељства”. Нови Сад
6. Павић, Милорад (1991). „Историја српске књижевности – Предромантизам”, Београд, Научна књига
7. Мек, Колин (2003). „Мала ризница мудрости”. Приредила Татјана Станчев. Београд